

Colecție coordonată de
LIVIA SZÁSZ



CHARLES KING

MIEZUL NOPTEI
la
PERA PALACE

Nasterea
ISTANBULULUI MODERN

Traducere din engleză de
Oana-Valentina Suciu

TREI

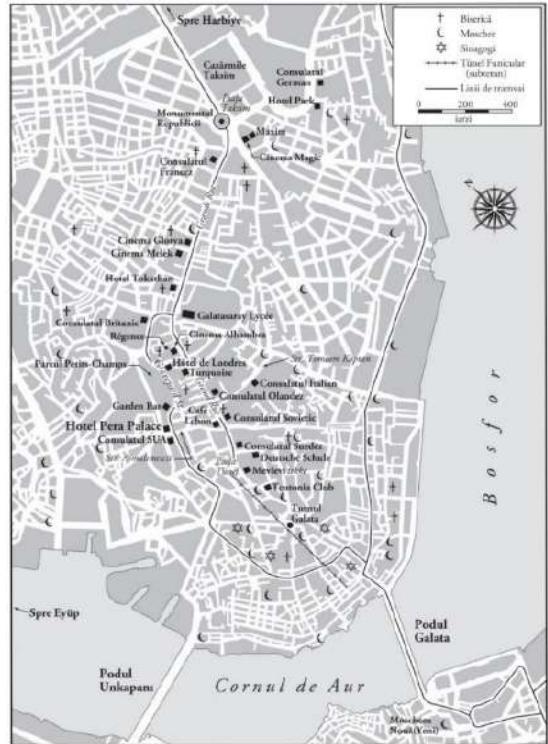
CUPRINS

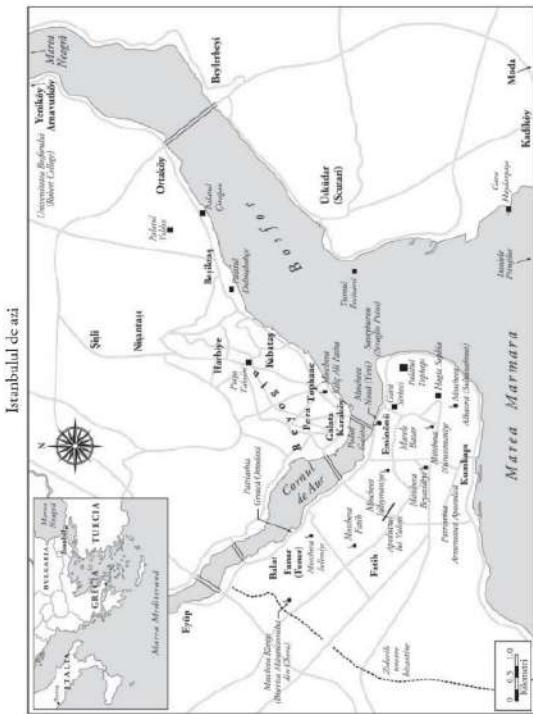
<i>Hărți</i>	9
<i>Nota autorului</i>	11
Prolog	15
Grand Hotel	21
Floata cenușie	33
Ocupația	45
Rezistența	59
Moscova pe Bosfor	75
Konstantinopolis	91
„Lumea postbelică însemna jazz”	105
„Iracutul este o rană în inimă mea”	119
Timpuri moderne	135
Dincolo de vâl	149
Trăind ca o veveriță	161
Viața pe insulă	173
Regina	187
Sfânta Înțelepciune	195
Războaie din umbreă	211
Urmă pe hârtie	231

La Poarta Fericirii	251
Epilog	267
<i>Mulpumiri</i>	275
<i>Cronologie</i>	279
<i>Note</i>	283
<i>Clesar</i>	313
<i>Bibliografie</i>	317
<i>Indice</i>	341

Hărți

Pera / Beyoğlu în jurul anului 1935





Nota autorului

Inconvenientele de limbaj sunt inevitabile atunci când scrii despre un teritoriu complex. Pe parcursul cărții folosesc denumirea de „Istanbul”, deși înainte de anii 1930 mulți localnici și majoritatea străinilor spuneau orașul drept „Constantinopol”. Folosesc cuvântul „musulman” pentru persoane cărora li s-ar fi potrivit această etichetă în perioada otomană, indiferent de gradul lor de religiozitate. Mulți dintre acești se vor autodenumi ulterior ca turci. Persoanele din Istanbul eu o moștenire ortodoxă greacă și au deosebită distideană de vorbitorii de limbă greacă care trăiesc în Grecia, iar eu fac o distincție similară în limba engleză. Pe primii îi numesc „greci” și pe ceilalți „eleni”. Fa referire la Calea Istiklal (Independență) ca fiind „Grande Rue”, un termen folosit în continuare de mulți oameni în perioada interbelică, chiar după ce strada primește numele oficial actual.

Pentru cuvintele tacești folosesc în general ortografia turcească. Fac excepție în cazul ortografei idiosincratice întâlnite în sursele scrise, pe care am lăsat-o ca atare, și în cazul termenilor și al numelor care au intrat în limba engleză (resp. română — N.r.). Mă refer la unele personaje istorice — în special turci musulmani — folosind unul sau mai multe nume primite la naștere până în jurul lui 1934, momentul în care a fost adoptat numele de familie transmisibil prin moștenire. Până atunci se facea referire în mod normal la persoane folosindu-se numele acestea alături de cel onorific, cum ar fi „Pașa” pentru generali sau administratori de rang înalt, „Bey” sau „Efendi” pentru bărbați de rang înalt și „Hamîm” pentru femeile de rang similar. „İsmet Pașa” ar fi astfel echivalentul „generalului Ismet”, în timp ce „Halîs Bey” ar fi ceea ceva gen „domnul Halîs”.

Folosesc punctele cardinale pentru a descrie planul Istanbuhului, chiar dacă o privire pe harta ne arată inexactități; puține elemente geografice

urmează cu exactitate o linie de la est la vest sau de la nord la sud. Cartierul de pe colina care s-a numit la un moment dat Pera poate fi divizat azi în numerose subsecțiuni, majoritatea acestora fiind cuprinse la ora actuală în cartierul Beyoğlu.

Bineînțeles că, dacă un călător încercă să ia pe urma personajelor și a locurilor din această carte, aceste reperete nu trebuie să constituie un obstacol. Istanbulul este, până la urmă, un loc extrem de îngăduit.

Dar Istanbulul este un oraș atât de vast, încât dacă mor în el o mie de oameni nu li se simte lipsă într-un asemenea ocean.

EVLİYA ÇELEBİ, *Seyahatname* (*Carteoa călătorilor*),
secolul al XVII-lea

*Palatul este puștiu, fântâna sa săracă.
Copaci străvechi au devenit fragili și s-au uscat...
Istanbul! Istanbul! Ultima tăhară moartă
A ultimei migrații.*

IVAN BUNIN, „Istanbul”, 1905

*Constantinopolul și străinorile pe care este așezat au prilejuit
lumii multe neacuzuri, au costat umanitatea mai mult sânge și suferință
în ultima sută de ani decât orice alt loc de pe pământ. ... Nu este exclus
ca atunci când Europa din ultima tranșă își va fi purtată ultima mare
bătălie a Marei Război, ne vom da seama că ne-am luptat din nou,
de săpt. pentru Constantinopol.*

LEONARD WOOLF, *Vîitorul Constantinopolului*, 1917

PROLOG

La vremea când vedeam pentru prima dată hotelul Pera Palace, acum aproape douăzeci de ani, trebuia să ai un motiv anume pentru a te afla în acea parte a Istanbulului, cum ar fi fost să îți repari o lampă sau să cauți „serviciile” unei transsexual. Vechiul edificiu era grosolan și pătrățos, învelit într-o imitație de marmură verde. Grandioarca lui ofilită de *fin-de-siècle* nu își găsea locul printre numeroasele clădiri cu mai multe etaje răsărite clasic peste grămadă în anii 1970 și 1980. Înăuntru, scaunele de catifea roșie de la Barul Orient erau tot timpul goale. Barmanul părea mirat ori de căciori mă opream pentru un cocktail și un castronel de *leblebi** rânced.

Lucrurile nu au stat în totdeauna așa. Pera Palace a fost fondat în 1892 pentru a găzdui clienții Orient Expressului soșiti în capitala Imperiului Otoman. Avea să fie, decenii la rând, locul de gedere predilect pentru cei străini de oraș. Liftul din lemn și fier, care urca precum o colivie pe lângă scările de marmură, era al doilea de acest fel în Europa (după cel din Turnul Eiffel). Holul cu placaje de marmură falsă și cu panouri filigranate era plasat lângă o sală de mese în stil baroc, acoperită de un foarte înalt tavan de sticlă. Dincolo de fațada grandioasă se întindea Pera, cel mai la modă cartier al Istanbulului. O scurtă plimbare de-a lungul străzii principale, cunoscută de mulți stambulici ca Grande Rue, ducea la ambasadele principalelor puteri mondiale. În incediata apropiată a hotelului, diplomații americani împărtășau strada și cu YMCA**, și cu bordurile legale, și nu de parte, britanici, ruși și germanii

* Năut prăjit de roșcătic. (N.t.)

** YMCA — Young Men's Christian Association (Asociația Tinerilor Bărbați Creștini), fondată la Londra în 1844. (N.t.)

puteau să primească funcționari guvernamentali în restaurante aurite și în cluburi întunecate.

Pera Palace era menit să fie ultima soaptă a Occidentului în drum spre Orient, cel mai grandios hotel în stil vestic, din centrul celui mai mare imperiu islamic la nivel mondial. Ca și Istanbulul însuși, hotelul era prima escală majoră a europenilor în drumul lor spre est, într-un vis de călătorie cu sultani, haremuri și derviși. Dar înainte ca Pera Palace să fi sărbătorit cel de-al douăzecilea an de existență, totul avea să înceapă să se schimbe.

O revoluție deronă un sultan otoman ce domnea de multă vreme și deschidea calea către mai mult de un deceniu de tulburări și violențe interne. Primul Război Mondial aducea înfrângerea și ocuparea străină. În 1923, într-unul dintre cele mai profunde exerciții de autocreare politică din istoria modernă, turci și rupeau de bunăvoie cu trecutul otoman, respingând un imperiu islamic și multiconfesional, punând în locul său o mai omogenă republică seculară. Noii lideri ai Turciei mutau capitala cu trei sute de kilometri mai la est, pe colinele vântoase ale Ankarăi, departe de amintirile nefaste ale vechiului centru.

Un Tânăr reporter, pe numele său Ernest Hemingway, a asistat la acele începuturi. „Din tot ceea ce am vizat în filme, Istanbulul ar fi trebuit să fie alb și scăpător și înșiruit⁴¹ scria el pentru *Toronto Daily Star* la sfârșitul toamnei lui 1922. Venise din Balcani cu trenul, trecând pe lângă ziduri de hotar bizantin din cărămidă roșie și pe lângă copii bălăcindu-se în apă, și ajunsese într-o îngrămadă de mici moschei și case de lemn cu cupole prăfuite și cu șindrilă sărite, parcă lustruite în gri de atâtă sare și vînt. Văzuse drumuri desfundate pe care șirani imbrăcați în strale pitorești își făsuau picioarele în urma bivilor plini de noroi. Cozi de migranți în haine jilave se încolțeau în jurul ambasadelor străine. Oțeti lăsați la vatră se plimbau janjoii în tunici destămate. Dintre o piațetă din apropiere de Pera Palace avea să se uite printr-un ochean la familiile de refugiați strâns lipite de pasarelele unui vapor ce scufipa cenușă. Tot ca era alb era și murdar, observa el, iar starea de spirit era una de resemnare și de lipsă de speranță, la fel ca sentimentul aşteptării resimțit atunci când doctorul și sora sunt la etaj cu cineva la care și.

Văurile și haremurile, fesurile și caftanele dispărreau. Sultanal și califatul — instituții care intruchipa modul în care înțeleg musulmanii manifestarea voii Domnului pe pământ — aveau să fie curând declarate defuncte. Orelle și datele aveau să fie calculate după Paris și New York, nu după Mecca și Medina. Ministrii și generalii se mutau la Ankară. Urmau ambasadele străine și anjurul acestora. Istanbulul se scufunda într-un *bütün* care îl absorbea cu totul, acea melancolie turcească ce te se cătuiește și despore care intelectualii

turci spun că este îmbibată în zidurile năruite, în conacele care stau să se prăbușească și în vilele putrede de pe malul mării.

Dar dislocările și dezorientarea aveau să deschidă, în perioada interbelică, oportunități la care nimenei nu ar fi visat. Pierderile deschideau o mulțime de posibilități gata de a fi folosite. Antidorul *bütün*-ului era ceea ce tureii numesc *keşif*: un fel de abandon plin de bucurie, dorința de a căuta în loc de a plânge, invocarea cu buna știință a voioșiei ca răspuns la oraore. Un alt fel de Istanbul se ridică de la podea. Cardele cu boi împărțeau străzile cu tramvaiele electrice și cu automobilele. Cercurile de radicali naționaliști își tineau întâlniri în aceleași cartiere în care agenții socialisti puneau la cale revoluția mondială. O muzică nouă se înălța din cartierele liniștite: jazzul orchestral, alunecos și îndrăzneț; *staçato*-ul ce se revărsă din lăuta unui armean orb; românile lumii interlope levantine. Puteau să bei un pahar la Maxim, un club al căruia proprietar era un american de culoare devenit cetățean rus, sau să danseză scara pe muzica de la Garden Bar cântată de Palm Beach Seven.

Minaretele și dervișii erau tot acolo, dar Istanbulul devinea o nouă variantă de oraș islamic: o insulă de exaltați și de oameni care să au realizat singuri, ex-capită cosmopolitică a unui imperiu islamic care să-a vizat un stat-națiune, și un loc — atunci ca și acum — care se luptă să își croiască propria cale de a fi musulman și modern în același timp. În acești ani de mișcare și schimbare, dacă priveai cu ochii mijii la soarele care apunea îarna peste Grande Rue, peste cerșetori și escroci, nu era greu să visizi la un nou tip de țară și un nou mod de viață pe care să îl reconstruiești — prin forța voinței și în virtutea imprenării.

*

Vreme de mai bine de jumătate de mileniu, imaginea Occidentului despre lumea islamică avea să fie modelată de întâlnirea cu Istanbulul: grandeza epocii sale de aur, repezișinea decăderii sale, neavând aparent alte opțiuni decât ale conducerii autovitante sau ale extremismului religios. Dar în perioada interbelică, stambulogii îmbrățiau idealele vestice cu un elan greu de imaginat. Orașul a căruia geografie unește Europa cu Asia devenea cel mai mare experiment la nivel mondial de intenționată reinventare în formă occidentală.

În acest proces, fostă capitală otomană ajunsese să reflecte atât ce era mai bun, cât și ce era mai rău din oferă occidentală: optimismul său și ideologiile obsedante, drepturile omului și statul dominant, dorința de a scăpa de trecut și tendința de a-l sterge cu totul. Atunci când vizitatorii se plângeau că vechiul Istanbul și pe cale să dispară, voiau de fapt să spună că Istanbulul le semăna tot mai mult. „Noi, oamenii civilizații din Vest”, scria, în anii 1920,

în timpul unei vizite în Turcia, istoricul Arnold J. Toynbee, „ne uităm cu milă sau dispreț la contemporanii noștri nonoccidentali ce stau în umbra unei puteri mai mari, care pare să le paralizeze energia, lipsindu-i de lumină. ... Cu toate acestea, dacă ne-am opri să examinăm această gigantică figură întunecosă ... am fi surprinși să constatăm că are propriile noastre trăsături.”²

Europenii care veneau la Istanbul înceleau partea întunecată a propriei civilizații tocmai pentru că mulți îl erau victime. După Primul Război Mondial, în universurile parallele create de prăbușirea imperiilor din Europa și din Orientul Apropiat, occidentalii erau uneori imigrantii aflați la ananghie, iar orientalii, gazdele reticente. Europenii ajungeau val după val la Istanbul, în moduri pe care nu și le-aș fi imaginat vreodată — nu ca purtători ai iluminării sau cuceritorii, ci ca dislocați, săraci și disperați. Rătăceau pe străzile Istanbulului și erau gonii de pe trepte de la intrarea în Pera Palace: mari-nari băzi și oameni de afaceri ruinați; foști nobili care amanetau arginăria familiilor și blânarile mânăcate de molii; minorități etnice nedorite și izgonite de diferite administrații europene; perdanii războului civil, ai intrigilor de palat sau ai revoluției care schimba lumea.

Nimeni nu a înțeles mai bine această istorie decât un om care s-a dovedit a fi un neașteptat tovarăș de drum în călătoria mea prin hâțjul acestei neconosciute epoci a jazului în varianță islamică. Am dat pentru prima oară de Selahatin Giz într-o serie limitată de albume fotografice turcescă, publicată la începutul anilor 1990. A fost un jurnalist independent, a cărui sarcină era să înregistreze viața cotidiană așa cum o vedea el, de multe ori cu detaliu în misericordie, neclarare. Atunci când i-am vizitat colecția, aflată acum în proprietatea unei bănci turcești, am descoperit că una dintre cele mai mari colecții de imagini era îndosarăta la categoria „Kazâa” — Accident. Conținea genul de fotografii sinistre și senzaționale, pe care te-ați fi așteptat să le găsești pe prima pagină a unui ziar în cărare să vândă că mai multe exemplare: accidente rutiere, trecători morți și urmările unci zile de coșmar, când cablul funicularului Tunel plesnise, iar wagonul de lemn o luase în jos spulberând stația de la poalele dealului. Erau, de asemenea, și experimentele private ale cuiva cu un aparat de fotografiat într-o după-amiază leneșă pisici pe alei, umbre interesante, căteva tentative de imagini erotice.

Pc măsură ce înaintam prin colecția lui Giz, mi-am dat scama că nimicisem peste persoana care contribuise la documentarea lumii dispărute pe care încercam să o înțeleg. și mai și-am că propria lui viață oglindea povestea exilului și a refineririi care defineau orașul său adoptiv.

Giz era născut într-o familie musulmană din Salonic (actualul Thessaloniki, din Grecia) în 1914. Orașul său natal era grecesc la origine, cu o

numerosă populație de evrei sefari, și — până cu doi înainte de a se naște el — aflat sub administrație otomană. Salonicul avea să treacă sub control elen ca rezultat al Războaielor Balcanice, un fel de repetiție cu costume, la scară regională, pentru prăpadul Primului Război Mondial, iar noua administrație mușca din greu pentru a șterge secolele de multiculturalism care definisceră viața urbană a locului. Moscheile devinereau biserică, Casele și afărcile musulmanilor treceau în proprietatea creștinilor.

Familia Giz s-a alăturat sutelor de mii de alii musulmani gonziți din sud-estul Europei. S-a stabilit în cartierul Beylerbeyi din Istanbul, pe partea asiatică a Bosforului, o zonă în care locuitorii greci ortodocși, evrei și armeni reproducu lumea pestriță pe care familia Giz o știa din Salonic. Dar Tânărul Selahatin avea să-și petreacă majoritatea vietii și a carierei pe celălalt mal, printre cinematografe, artiști ambulanți și cabaretele din Pera. Cu ocazia *ünner*-ului, ceremonia musulmană de circumcisie a băieților, oficiată cu cățiva ani înainte de vârstă adolescentei, unchiii îl facuse cadou un aparat de fotografat. În anii 1920, ca elev al prestigiosului Galatasaray Lycée, a devenit un pasionat al fotografiei, bântuind orașul cu aparatul său Zeiss Ikon și intrând în grăjile celor de la camera obscură a celui mai mare cotidian, *Cumhuriyet* (Republie). S-a alăturat formal echipei redacționale în 1933 și și-a petrecut următorii patruzeci de ani ca unul dintr-un fotожurnalist de mare cărăi ziarului. A murit în 1994, la vîrstă de 80 de ani.

A-i privi fotografile — și pe cele ale multor fotografi necunoscuți ce s-au străcurat în colecția sa — și ca și cum ei vizita un Istanbul pe care puțini și l'îmaginează, fie ei turci sau turisti. Dansatoare ruso-aceste cu părul ca spicul de grâu, fluturându-și provocator brațele, conștiiente de sine, în spectacole de revistă. O întâlnire a asociației foștilor eunuci și a haremului imperial. O căță de bărbăți musulmani care sacrifică doi berheci pentru a binecuvânta un tramvai. Pompieri cu măști de gaze parci de pe altă lume în timpul unui exercițiu de apărare antiacrieană și eleve cuprinse de ierarhia durerii la moartea lui Mustafa Kemal Atatürk, președintele fondator al Turciei. Femei în totată firea sărind coardă spre deliciul copiilor sau altele gonind pe stradă cu bicicleta, cu părul lor negru și rochile de vară unduindu-se în briză. și Giz însuși, zâmbitor, surprins într-o iarnă de un prieten în Istanbul, cu zăpada urmădă strângându-se pe borul pălării. Dacă jurnalismul reprezintă prima cioră a istoriei, unorii este și un bine-venit soci: un mod care ne forțează să ne reamintim un fel de a fi care avea sens la vremea respectivă, vieți trăite la grămadă printre vecini care se roagă și măñancă diferit — musulmani, creștini și evrei; religioși și laici; refugiați și de-al locului — o lume care, într-un fel sau altul, o ia de la început.

Istanbulul este astăzi un oraș global, un spațiu urban întins, cu peste treisprezece milioane de locuitori, mai mult decât au Grecia, Austria sau Suedia — mai mare, de fapt, decât două treimi dintre țările lumii. Vechile sate de pescari au devenit suburbii la modă, iar fostele suburbii au devenit centre de oraș de sine stătătoare, cu zgârie-nori de sticlă ridicându-se peste moschei și malluri. Chiar și în timpul sărbătorilor musulmane, chemările la rugăciune în limba arabă sunt la concurență cu muzica pop în limba turcă răsunând prin peretei subțiri ai cafe-barurilor. În aceeași după-amiază poți vizita Patriarhia Ortodoxă Greacă, un sediu al Bisericii Apostolice Armene, cancelaria rabinului-sef al Turciei și mausoleul unuia dintre cei mai apropiati companioni ai lui Mohamed. Orașul este cămin pentru oameni care simt că prima lor identitate este cea turcă, dar și pentru alții care se declară kurzi, alevi, armeni sau cerchezii, și care acum sunt mai încrezători în a-și asuma etnia decât oricând în istorie recentă.

Ascensiunea Istanbulului începută odată cu despărțirea de locul pe care vizitatorii îl stau adesea drept Constantinopol. Noul oraș este atât produsul imigranților, cât și al emigranților — femei și bărbați care, de vole sau de nevoie, au venit la Istanbul ori l-au părăsit, prima generație de stambuliți republicani sau ultima generație de constantinopolitanimperiali. Într-o epocă a plecărilor și a lipsei de stare, o perioadă pe care acum o numim incertă, Pera Palace era nu numai locul în care acești trecători și nouveni începeau să se reînventeze. Dar pentru val după val de refugiați, migrați și exilați, hotelul cu mai multe etaje era un simbol ale tranzitiei de la o cră trecută la una nouă — un loc care intruchipează legăturile dintre Est și Vest, dintre imperiu și republie, precum și dintre nostalgia și experiment în singurul loc de pe pământ care a fost epicentrul atât al creștinătății, cât și al islamului la nivel mondial.

GRAND HOTEL

„În ceea ce privește locul în care s-a ridicat orașul, pură să fi fost creat de natură pentru rolul de capitală a lumii”, scria, în secolul al XVI-lea, Ogier Ghiselin de Busbecq, diplomat și călător flamand¹. Istanbulul a fost fondat ca Byzantium, probabil în secolul al VII-lea î.Hr. Devine Noua Româ a atunci când împăratul Constantin cel Mare îl inaugurează drept capitală sa, în anul 330 d.Hr. În 1453, otomanii musulmani îl cucerește de la bizantini, urmași lui Constantin. Vorbitori de turcă îl știu cu numele oficial de *Kostantiniyye*, un nume derivat din termenul popular grecesc *Konstantinopolis*, sau „orașul lui Constantin”. Evreii locului împrumută primele două silabe de la turci și îl spun *Kushba*. Armenii locului împrumută ultimele două silabe și îl spun *Bols*. Slavii folosesc denumirea *Tarigrad*, sau „Orașul împăratului”².

A ajunge la Istanbul de pe mare continuu să fie una dintre experiențele care îți taie respirația — seducător și romantic, cu orașul vechi profunzându-se semne deasupra valurilor înpumpat și a vârfurilor capaclor. Niciun alt loc nu poate pretinde să fi mai bine plasat. Dar adevarul ascuns despre orașul modern — cel al bulevardelor, al arcadelor din zonele comerciale în stil parizian și al tramvaielor, mai curând decât cel al bazilicilor bizantine și al moscheilor otomane — este că a ajunge în el de pe uscat reprezentă un soi de dezamăgire. Străzile întortocheate, șoselele aglomerate și miciile coline ricite cu clădiri îngrămadite, toare acestea desfășurându-se în modele de roșu și brun ca într-o carpetă Anatoliană, reprezentă un slab substitut pentru o primă imagine de la bordul unui vas. Una dintre modalitățile de a păstra neșirbit farmecul acestei întâlniri este, după spusele enfaticice ale unui vizitator din 1910, „de a nu punci niciodată piciorul pe uscat”³.

Spre deosebire de alte orașe mari, Istanbulul își ascunde chiar și gara centrală. Gara Sirkeci este îngrămadită la poalele dealului de sub Sarayburnu,